

בית המדרש הווירטואלי (V.B.M) ע"ש ישראל קושיצקי שלייד ישיבת הר עציון שיעורים בדרכיה: אישה והלכה

צוות דרכיה, לורי נוביק

מניין

- לחצו כאן כדי לראות גרסה מעודכנת של השיעור עם כלי למידה נוספים באתר דרכיה.
- הרשמו כאן לניוזלטר כדי לקבל עוד עדכונים ותכנים ממיזם דרכיה.
- נשמח לקבל הערות והארות כאן.

מאת לורי נוביק | עריכה: הרב עזרא ביק, אילנה אלצפן, שיינע גולדברג, והרב דוד ספרלינג
תרגום: שיראל גרסון | עריכה בעברית: עדיה בלנק

ה' ותפילה בציבור

התפילה נותנת לנו הזדמנות לעמוד לפני ה' ולבקש את רחמיו. התלמוד הירושלמי מדגיש את הפן האישי של מפגש זה עם הקב"ה בטענה שעל כל אחד מאיתנו לבקש רחמים בעבור עצמו:

תלמוד ירושלמי ברכות ג, ג

לא מסתברא בתפילה שיהא כל אחד ואחד מבקש רחמים על עצמו!

במקביל, מובא בגמרא שתפילה בציבור היא בעלת ערך מיוחד. למשל, ה' אינו דוחה תפילת רבים:¹

ברכות ח ע"א

רבי נתן אומר: מנין שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים? שנאמר: הן אל כביר ולא ימאס (איוב ל"ו, ה).

המילה "כביר" כאן משמשת כמילה נרדפת ל"רבים". אך לא דבריו של רבי נתן ולא ההוכחה שלו מספקים לנו פרטים כלשהם לגבי טיבם של ה"רבים" הנדרשים להשגת תוצאה זו. גמרא נוספת מציעה את המספר עשר כמשמעותי בהקשר זה:

ברכות ו ע"א

אמר רבין בר רב אדא אמר רבי יצחק: מנין שהקדוש ברוך הוא מצוי בבית הכנסת? שנאמר: אלקים נצב בעדת אל (תהילים פ"ב, א). ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם? שנאמר: אלקים נצב בעדת אל.

מדוע דווקא נוכחותם של עשרה מאפשרת את השראת השכינה? מצאנו בתורה תקדים לכך שעשרה אנשים הוא המספר המינימלי של קהילה:² ניסיונו האחרון של אברהם להציל את סדום הוא על ידי הצעה למציאת עשרה צדיקים בעיר.³ מינוי השופטים על בני ישראל מצביע על כך שהמספר המינימלי לקבוצה שעליה יש להעמיד שופט הוא של עשרה אנשים.⁴

¹ מאמר זה נשען רבות על המקורות והניתוח של הרב אריה פריימר, "נשים ומניין", 24:4 Tradition, (קיץ 1989), עמ' 54-77. ניתן למצוא כאן. ובעברית: אריה פריימר, "מעמד האשה בהלכה נשים ומניין", אור המזרח ל"ד (תשמ"ו), עמ' 69-86.

² בפרק ה' בפרקי אבות מופיעים שימושים משמעותיים נוספים למספר עשר.
³ בראשית י"ח, לב

וַיֹּאמֶר אֵל נָא יְיָ הָאֱלֹהִים וְאֶדְבָּרָה אֶךְ הַפֶּעַם אֲוִלִי יִמְצְאוּן שֵׁם עֲשָׂרָה וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁחֲת בְּעֶבְרָה הָעֲשָׂרָה.

⁴ שמות פרק י"ח, כה
וַיִּבְחַר מֹשֶׁה אֲנָשִׁי חֵיל מִקֵּל יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֹתָם רֹאשִׁים עַל הָעָם שָׂרֵי אֲלָפִים שָׂרֵי מֵאוֹת שָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֶשְׂרֵת.

התורה לא מרחיבה לגבי מי נחשב לעשרה בקהילה, אך המילה "עדה", המופיעה בפסוק שהגמרא מצטטת, מתייחסת בהקשרים אחרים לקבוצה של גברים יהודיים חופשיים בדווקא. לצד זאת, תחילת הגמרא מלמדת אותנו שה' מצוי בבית הכנסת, ללא קשר למי שנמצא בו.

האם השכינה מופיעה רק לקבוצות של עשרה גברים?

השכינה מופיעה במקומות שבהם אנו יוצקים קדושה. נראה שמניין הוא דוגמה אחת לכך. ואכן, כמה גמרות (ברכות כ"א ע"א ומגילה כ"ג ע"ב הנידונות להלן) מצטטות פסוק על קדושה המתאר את נחיצותו של המניין לכמה אלמנטים בתפילה:

ויקרא כ"ב, לב
וְנִקְדְּשִׁיתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

בימינו, הרב משה פיינשטיין, לצד רבנים אחרים, טוען בתוקף כי נשים לא פחות קדושות מגברים.

אגרות משה או"ח חלק ד, מט
דלענין הקדושה שוות לאנשים ...

מדוע, אם כן, בסופו של דבר אנו מבינים את דברי הגמרא לגבי השכינה במניין כמתייחסת אך ורק לגברים?

התשובה היא שאנחנו לא מפרשים כך. אם נחזור לגמרא על השכינה בתפילה, בנוסף לאמירה הראשונית שהשכינה שוכנת בבית הכנסת מבלי קשר למי שנמצא שם, בהמשך הקטע נראה כי השראת שכינה כלל אינה מיוחדת לקבוצה של עשרה גברים:

ברכות ו ע"א

אמר רבין בר רב אדא אמר רבי יצחק: מנין שהקדוש ברוך הוא מצוי בבית הכנסת – שנאמר: אלקים נצב בעדת אל; ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם – שנאמר: אלקים נצב בעדת אל; ומנין לשלשה שיושבין בדין ששכינה עמהם... ומנין לשנים שיושבין ועוסקין בתורה ששכינה עמהם... ומנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו... וכי מאחר דאפילו חד [שאפילו אחד (שכינה עמו)] – תרי מבעיא [שניים היה צריך לומר] – תרי מכתבן מלייהו [שניים נכתבים דבריהם] בספר הזכרונות, חד לא מכתבן מליה [אחד לא נכתבים דבריו] בספר הזכרונות... וכי מאחר דאפילו תלתא [שלושה] – עשרה מבעיא [צריך היה לומר] – עשרה קדמה שכינה ואתיא [מקדימה השכינה ובאה], תלתא – עד דיתבי [שלושה] – (באה השכינה) רק כשיושבין (בדין)].

במילים אחרות, השכינה שורה במצבים שונים שבהם אנחנו עובדים את ה', ובטווח רחב של מספר אנשים, החל מאדם אחד. לכן הגיוני שהשכינה תשרה גם כאשר עשר נשים מתפללות, בדיוק כפי שהיא תשרה כאשר אישה לומדת תורה.

יש גבול למה שאנו יכולים לדעת בוודאות על השכינה. בהתבסס על גמרא זו, ייתכן שישנה השראת שכינה מיוחדת בתפילה במניין של עשרה אנשים, מה שיכול להשפיע על ההלכה. עם זאת, אין הכוונה שהשכינה אינה שורה בקבוצת אחרות.

מניין

ראינו לעיל שתפילה בציבור מאפשרת הזדמנות רוחנית ייחודית. ה' אינו מואס בתפילה בציבור, והוא משרה את שכינתו בקרב המתפללים.

מבחינה הלכתית, ישנם מספר חלקים בתפילה הדורשים מניין של עשרה אנשים:

משנה מגילה ד, ג

אין פורסין את שמע [אין אומרים קריאת שמע וחלק מברכותיה על ידי שליח ציבור, בעיקר לצורך מאחרים] ואין עוברין לפני התיבה ואין נושאים את כפיהם ואין קורין בתורה ואין מפטירין בנביא... פחות מעשרה

הגמרא מוסיפה גם את אמירת קדושה לרשימה,⁵ ומסכת סופרים מציינת שתי תפילות נוספות המצריכות מניין:

מסכת סופרים י, ו

...ואין אומרים קדיש וברכו פחות מעשרה

מדוע על המניין להיות מורכב מעשרה? ייתכן שזאת משום שזהו המספר המינימלי לקהילה, כפי שמציעות הדוגמאות מהתורה המובאות לעיל. אפשרות נוספת היא בגלל העיקרון המובא בגמרא שהתאספות של עשרה מבטיחה את השראת השכינה.⁶

שני התלמודים משתמשים בגזירה שווה כדי לפרש את המשנה הזאת,⁷ באמצעות הפסוקים בתורה המתייחסים לקהילות של עשרה. נקודת המוצא היא פסוק המתאר את החובה לקדש את שם ה':

ויקרא כ"ב, לב

וְלֹא תַחֲלֹלוּ אֶת שֵׁם קִדְשִׁי וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' מְקַדְּשְׁכֶם.

מפסוק זה אנו לומדים את החובה מדאורייתא לקדש שם שמיים ברבים במצב שבו מופעל לחץ על אדם יהודי לחטוא בפני עשרה יהודים אחרים.⁸

הגמרא מכנה את קטעי התפילה המוזכרים במשנה "דברים שבקדושה".

מגילה כג ע"ב

מנא הני מילי? אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: דאמר קרא "ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כ"ב, לב) – כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה. מאי משמע? דתני רבי חייא: אתיא תוך תוך. כתיב הכא "ונקדשתי בתוך בני ישראל", וכתוב התם "הבדלו מתוך העדה" (במדבר ט"ז, כא), ואתיא עדה עדה, דכתיב התם "עד מתי לעדה הרעה הזאת" (במדבר י"ד, כז). מה להלן עשרה – אף כאן עשרה.

תרגום

⁵ ברכות כא ע"ב

אמר רב אדא בר אבהו: מנין שאין היחיד אומר קדושה? שנאמר: "ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כ"ב, לב) – כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה.

⁶ ערוך השולחן אורח חיים סימן נה

ולכן לקדיש ולקדושה ולברכו כשאין עשרה לא יאמרו דעל בי עשרה שכינתא שריא

⁷ הדרשות האלו מתייחסים לשני המקרים הראשונים במשנה, וייתכן שגם לחלק מהמקרים המאוחרים יותר. המקרים המאוחרים ברובם דורשים את המספר עשר באופן עצמאי ואינם נמצאים תחת אותה קטגוריה של "דבר שבקדושה". אנו משתמשים כאן במונח "קישור", ולא "דרשה", מכיוון שכפי שהר"ן הסביר, פסוקים אלה הם לא ממש דרשות ויותר בגדר אסמכתא:

ר"ן על הרי"ף מסכת מגילה יג ע"ב (בדפי הרי"ף)

הני מילי כולהו אסמכתא דרבנן נינהו דסדר תפלה גופה דרבנן:

⁸ סנהדרין עד ע"א – עד ע"ב

כל עבירות שבתורה אם אומרים לאדם עבור ואל תהרג – יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים... יכול אפילו בפרהסיא – תלמוד לומר ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי. וכמה פרהסיא? אמר רבי יעקב אמר רבי יוחנן: אין פרהסיא פחותה מעשרה... תא שמע, דתני רב ינאי אחוה דרבי חייא בר אבא: אתיא תוך תוך, כתיב הכא ונקדשתי בתוך בני ישראל וכתוב התם הבדלו מתוך העדה הזאת. מה להלן עשרה וכולהו ישראל, אף כאן עשרה וכולהו ישראל.

מנין הדברים האלו? אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: שאמר הפסוק "ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כ"ב, לב) – כל דבר שבקדושה לא יהיה פחות מעשרה. מה משמיע [את זה]? שלימד רבי חייא: באה [גזירה שווה מהמילים] "תוך"-"תוך". כתוב כאן "ונקדשתי בתוך בני ישראל", וכתוב שם "הבדלו מתוך העדה" (במדבר ט"ז, כא). ובאה [גזירה שווה מהמילים] "עדה"-"עדה", שכתוב שם "עד מתי לעדה הרעה הזאת" (במדבר י"ד, כז). כפי שלהלן עשרה – אף כאן עשרה.

הגמרא דורשת את המספר עשר באמצעות גזירה שווה כפולה:⁹

בפסוק בויקרא כתוב שה' נקדש בתוך בני ישראל. המילה "בתוך" מתקשרת למילה "תוך" המופיעה כאשר משה ואהרן מצווים להיבדל "מתוך העדה" במרד של קרח ועדתו. המילה "עדה" בפסוק על משה ואהרן מתקשרת למילה "עדה" בפסוק אחר הכותב "לעדה הרעה הזאת". המילה "עדה" בפסוק זה מתייחסת לקבוצה מוגדרת בבירור: עשרת המרגלים שהוציאו דיבת הארץ.

קידוש השם מתרחש בתוך העדה, ועדה היא קבוצה של עשרה.

התלמוד ירושלמי משתמש בקבוצה של פסוקים מקבילים כדי ליצור גזירה שווה.

תלמוד ירושלמי מגילה ד, ד

ר' בא ור' יסא בשם ר' יוחנן נאמר כאן עדה ונאמר להלן [במדבר יד כז] עד מתי לעדה הרעה הזאת מה עדה האמורה להלן עשרה אף כאן עשרה א"ר [=אמר רבי] סימון נאמר כאן תוך ונאמר להלן [בראשית מב ה] ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים מה תוך שנא[מר] להלן עשרה אף כאן עשרה...

למרבה הצער, התלמוד הירושלמי אינו מפרט את כל הפסוקים שבהם השתמש. הפסוק הראשון הוא כנראה זה שראינו לעיל בקשר לשכינה, "אלוקים ניצב בעדת אל", המתקשר ל"עדת" המרגלים.

רב סימון מציע כי במקום ללמוד את המילה "תוך" מעדת המרגלים, ניתן ללמוד אותה מעשרת בני ישראל הראשונים, בני יעקב (חוץ מיוסף ובנימין). נראה שעדיפותו של רב סימון נובעת מכך שבני יעקב מהווים קבוצה לדוגמה חיובית יותר מאשר המרגלים.¹⁰

בין שנלמד את החיוב לעשרה גברים מבני יעקב ובין שנלמד אותו מהמרגלים, אנו מסיקים שקבוצה של עשרה יכולה לייצג את כל "בני ישראל", כלומר שישים ריבוא שיצאו ממצרים, או את מיליוני היהודים החיים כיום.¹¹

מי נספר

בשני התלמודים לא כתוב בבירור מי נספר למניין לעניין תפילות או טקסים אלה. ההסכמה ההלכתית היא שמניין בעבור העניינים שהוזכרו במשנה מורכב מעשרה גברים חופשיים.¹²

⁹ סוג זה של גזירה שווה בדרך כלל מופיע כשלב אחד. יש צורך בשתי מילים זהות או משורש זהה המופיע בשני פסוקים נפרדים, ומשתמשים בהקבלה ביניהם כדי להחיל עקרונות הלכתיים מפסוק אחד לשני. ¹⁰ [רבינו] בחיי ויקרא פרק כב

ועכשיו יביא ראייה מעשרה אחי יוסף שהיו צדיקים לדבר שבקדושה. ¹¹ במקרים מסוימים, ההעדפה למספר עשר עשויה להיות רק בעבור ייצוג של קבוצה גדולה מספיק שתיחשב כציבור, כפי שפוסקי הלכה מדברים על ההעדפה של עשרה אנשים בהדלקת נרות חנוכה בבית כנסת. במקרים כאלה, ייתכן שנשים גם ייספרו כחלק מהעשרה. ראו, לדוגמה, את הבן איש חי:

שו"ת רב פעלים חלק ב – אורח חיים סימן סב
בדין נ"ח [=נר חנוכה], דמדליקין ומברכין בבית הכנסת משום פרסומי ניסא... בניירות חנוכה, די"ל [=דיש לומר] מהני צירוף נשים בעבור פרסום הנס

¹² יש אזור מפורש לכך כבר בתקופת הגאונים. ראו, לדוגמה, את סידור רב סעדיה גאון, אשר ניתן למצוא כאן. סדור רב סעדיה גאון

שולחן ערוך או"ח נה, א
אומרים קדיש. וא"א [ואין אומרים] אותו בפחות מ' זכרים בני חורין גדולים שהביאו ב' שערות,
וה"ה [והוא הדין] לקדושה וברכו שאין נאמרין בפחות מעשרה.

כיצד הגענו להסכמה זו? התשובה אינה ברורה. להלן מספר אפשרויות עיקריות:¹³

I. היסק – אופי המניין עשוי לשקף את אופי הקבוצה המוזכרת בפרשייה המובאת בתלמוד. כאשר הוא מסביר מי נספר למניין, שולחן ערוך הרב מתבסס על המרגלים שהוזכרו בתלמוד הבבלי.

שולחן ערוך הרב או"ח נה, ב
... ואין עדה פחותה מעשרה שנאמר עד מתי לעדה הרעה הזאת צא מהם יהושע וכלב נשאר
עשרה. ועדה זו צריך להיות כולה מזכרים בני חורין גדולים שהביאו ב' שערות וכמו שהיתה
עדה האמורה להלן אבל נשים ועבדים וקטנים אינן מצטרפין:

בהסתמכו על התלמוד הירושלמי, כותב הראב"ן כי מי שנספר למניין חייב להיות גבר חופשי, כפי שהיו
בני יעקב.

ראב"ן ברכות סימן קפה
דאמרין [כ"א ב] כל דבר שבקדושה אין אומרים אותו בפחות מעשרה וגמר לה מ"ונקדשתי
בתוך בני ישראל" ויליף תוך תוך מן לשבור בתוך הבאים והתם י' הו' דכתיב וירדו אחי יוסף
עשרה וכולהו הו' גברי.

II. קריאה מדרשית – דרך נוספת ללמוד מי נספר למניין היא על ידי שימוש בשיטות שונות לפרשנות
מדרשית. למשל, "יתכן ש"בני ישראל" במקרה ספציפי זה אינו כולל את בנות ישראל, או נשים.¹⁴

עם זאת, זוהי סברה שנויה במחלוקת משום שאנו לומדים את מצוות קידוש השם מתוך מדרש על אותו
פסוק בדיוק,¹⁵ וייתכן שנשים **אכן** נספרות בעבור בעשרה הנחשבים כציבור לעניין קידוש השם.¹⁶ ייתכן
שמי שמחשיב את הנשים למניין בעבור קידוש השם עשוי להחמיר ולא למנות אישה לעניין דברים
שבקדושה משום שבעבור מניין יש צורך בקבוצה אחידה של עשרה, בעוד שלעניין קידוש השם
מספיקים עשרה יחידים. חילוק זה עשוי להסביר את ההבדל בפירוש לפסוק זה בין שני ההקשרים
הללו.¹⁷

III. גמרא שלישית – התוספות מביאים גמרא נוספת כמקור לכך שנשים לא נספרות למניין:

ושיעור הציבור הוא עשרה גברים שהגיעו לפרקם

¹³ ראו פרימר, "נשים ומניין", 24:4 Tradition, הערה 63, למקורות ולהסברים נוספים.

¹⁴ אורחות חיים חלק א הלכות תפלה אות עה

וצריך שיהיו כלם אנשים ולא יהיה מהמנין נשים שנא[מר] ונקדשתי בתוך בני ישראל ולא בנות ישראל:

¹⁵ ראו הערה 8 לעיל.

¹⁶ פתחי תשובה יורה דעה קנז, ז

וגם בענין אם נשים מצטרפות לזה או נימא דאימעטו מבני ישראל ולא בנות ישראל ולכאורה נראה דדוקא ישראל ולא גרים
כדאיתא במסכת סוטה דף כ"ו ע"א דבני ישראל משמע למעוטי גרים והכא כתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל ושמא גם הכא
יש איזה ריבוי:

¹⁷ שו"ת רדב"ז חלק ד סימן צב

ופי[רוש] בפרהסיא כגון דידיע י' מישראל בדבר אף על גב דלא הו' בשעת מעשה

שו"ת יביע אומר חלק ד – אורח חיים סימן ט

...ולכאורה י"ל [יש לומר] דשאני גבי דברים שבקדושה דבעינן שכל העשרה יהיו במעמד אחד ... אבל גבי קידוש ה' לא
בעינן שיהיו במעמד אחד ... אין לדמות דין קידוש ה' לדברים שבקדושה, דהא אין הנשים מצטרפות לדברים שבקדושה.

רב משה פיינשטיין, לעומת זאת, לא עושה את ההבחנה הזו:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן כג

כשם שקדוש השם ליהרג הוא מחוייב אף לפני עשרה כופרים ומומרים אם אף הם מישראל ... א"כ [=אם כן]
בהכרח שגם לענין לומר דברים שבקדושה מצטרפי.

ברכות מה ע"ב
והא מאה נשי כתרי גברי דמיין, וקתני נשים מזמנות לעצמן...

תרגום
והרי מאה נשים דומות לשני גברים, ושנינו במשנה "נשים מזמנות לעצמן."

תוספות ברכות מה ע"ב, ד"ה והא
והא מאה נשי כתרי גברי דמיין – לענין קבוץ תפלה ולענין כל דבר שבעשרה ואפילו הכי חשבינן להו כשלשה... ורש"י פירש כתרי לענין חובה דאין חייבות לזמן ואם רצו מזמנות...

לפי התוספות, הגמרא מופתעת מכך שנשים יכולות לערוך זימון,¹⁸ משום שההנחה היא שנשים אינן נספרות לתפילה במניין או לעניינים אחרים הדורשים מניין. המילה "דבר" בהקשר זה עשויה להיות קיצור למונח "דבר שבקדושה", ובמקרה זה ייתכן שנשים כן נחשבות כקבוצה בעלת חלות הלכתית בהקשרים אחרים. לדברי התוספות, גמרא זו מניחה שנשים אינן נספרות למניין, אך אינה מסבירה מדוע.

רש"י (המובא בדברי התוספות), לעומת זאת, מפרש את דברי הגמרא באופן שונה ולא מייחס אותם ישירות לתפילה או להקשרים אחרים.¹⁹

IV. חיוב – המאירי מציע שמי שנספר למניין הוא פשוט מי שמחויב באותה המצווה.

בית הבחירה למאירי מגילה ה ע"א
כל שהיא צריכה לעשרה י"א [יש אומרים] הואיל וחיוב הנשים שוה בה לאנשים מצטרפות הן לעשרה

יוצא מכך שאישה יכולה להיספר למניין, אלא אם כן חובתה שונה מזו של גברים. למשל, נשים פטורות ממצוות קריאת שמע וברכותיה, ולכן לא יכולות ליצור מניין כדי לפרוס את שמע, הכולל אמירות אלה.

מאחר שהמאירי רואה את החיוב כתנאי להיספר למניין, האם אין זה אומר שנשים יכולות להיספר למניין בעבור תפילה בציבור, משום שנשים חייבות בתפילה? לא בהכרח. ייתכן שהמאירי מבין שיש חובה הלכתית נפרדת להתפלל בציבור, שממנה נשים פטורות, ולכן נשים אינן יכולות להיספר למניין. (אנו דנות בחובת תפילה כאן.)

V. ייצוג – ייתכן שמניין הוא מעין גוף המייצג את העם היהודי, כאשר השלם גדול מסך חלקיו. כפי שצינו לעיל, הניסוח "בתוך בני ישראל", המתייחס רק לקבוצה של עשרה גברים, עשוי לתמוך ברעיון זה. בתורה נראה שניציגי הציבור הם בדרך כלל גברים. בהתאם לכך, כאשר פקדו את בני ישראל במדבר נספרו הגברים היכולים לצאת למלחמה, והם אורגנו לפי משפחה, בית אב, המוגדר על פי האב:

במדבר א', ב-ג
שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עֵדֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפְּחֹתָם לְבֵית אֲבֹתָם בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת כָּל זָכָר לְגִלְגָּלָתָם. מִבְּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה כָּל יֵצֵא צֶבֶא בְּיִשְׂרָאֵל תִּפְקְדוּ אֹתָם לְצִבְאוֹתָם אֶתָּה וְאַהֲרֹן.

הלבוש מדבר על ייצוג מזווית המבט של חובה:

¹⁸ נדון בזימון במאמר קרוב.
¹⁹ רש"י מבין את הגמרא כמביעה הפתעה מכך שנשים יכולות לערוך זימון מרצון, על אף שאינן מחויבות בזימון. הבנה זו מיישמת את דברי התלמוד רק על עניין הזימון.

לבוש אורח חיים נה, ד

ואלו העשרה צריכין להיות עשרה זכרים גדולים ... דכתיב [ויקרא כב, לב] ונקדשתי בתוך בני ישראל וגו', שפירושו כל דבר שבקדושה יקדשו אותי בתוך בני ישראל, ואין נקרא בתוך בני ישראל אלא בעשרה, דאתיא גזירה שוה תוך תוך ... ואח"כ אתיא גזירה שוה דעדה עדה.... וסתם בני ישראל דכל התורה בגדולים זכרים קמייירי [מתכוון], ועבד ואשה וקטן אין מצטרפין שאינם חייבים במצות. ויש מתירין בתשעה וצירוף קטן כיון שיכול להגיע לכלל חיוב מצות וכל גדולי הפוסקים חולקין על זה ואוסרין, ולא ראיתי נוהגין להקל אפילו בשעת הדחק:

הלבוש דורש מהפסוק "ונקדשתי בתוך בני ישראל" כי המניין הוא מעין גוף מייצג, באמצעותו קבוצה המורכבת מעשרה גברים תוכל לייצג את כל העם היהודי.

מדוע המניין כולל רק גברים חופשיים? הלבוש מציע שתי סיבות, שייתכן שהן קשורות זו לזו. ראשית, לפי פירושו, המילים "בני ישראל" מתייחסות רק לגברים אלא אם כן יש מסורת או סיבה ברורה לפרש אותן באופן שונה.²⁰ שנית, הוא סובר כי מי שפטור מן המצוות, אפילו רק מחלק מהן (כגון אישה), לא יכול לייצג את המחויב בהן.

היעדר חיוב במצוות רלוונטי במיוחד במקרה של תפילה, מכיוון שחלקים מהתפילה, כמו קריאת שמע וברכותיה, נחשבים כמצוות שהזמן גרמן שמהן נשים פטורות.

מסוף פסיקתו של הלבוש אנו למדים שארגון מניין עלול להיות מאתגר, וכי פוסקי הלכה ניסו להתגמש בנוגע לעשירי למניין. אך הוא דוחה את האפשרות לגמישות כזו ולא מתייחס כלל לאפשרות שהיא תוכל לחול על נשים. הוא דן בשאלה אם נער שטרם הגיע למצוות יוכל להיספר כעשירי למניין, אך זאת רק משום שהפטור שלו ממצוות הוא זמני. לבסוף הוא פוסק שנער לפני גיל בר מצווה אינו נספר למניין.

סיכום

לפוסקי הלכה לאורך הדורות היה ברור שנשים אינן יכולות להיספר למניין, אך אין ביניהם הסכמה לגבי הסיבה לכך. ההסברים לשאלה מדוע נשים אינן נספרות למניין נוטים להתרכז בהגיון הלכתי טכני, ולא בקביעות תיאולוגיות או סוציולוגיות ביחס לנשים.

העשירי

הרעיון של ספירת קטן, נער שטרם הגיע לגיל מצוות, כעשירי למניין מגיע מהגמרא. הגמרא מעלה את האפשרות שקהילה יכולה לכלול את מי שאינו בר מצווה או שאינו חופשי כעשירי למניין או לזימון בשם ה'.

ברכות מז ע"ב – מח ע"א

דאמר רבי יהושע בן לוי: אף על פי שאמרו קטן המוטל בעריסה אין מזמנין עליו – אבל עושין אותו סניף לעשרה. ואמר רבי יהושע בן לוי: תשעה ועבד מצטרפין. מיתבי: מעשה ברבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה, ושחרר עבדו והשלימו לעשרה; שחרר, אין [כן], לא שחרר, לא! – תרי אצטריכו [שניים היה צריך], שחרר חד ונפיק בחד [שחרר אחת ויצא ידי חובה באחד]... ולית הלכתא ככל הני שמעתתא [ואין הלכה ככל האמירות הללו]...

²⁰ הסבר זה נתון במחלוקת. המגן אברהם, למשל, כותב את ההיפך. הביטוי "בני ישראל" יכול להתפרש כ"בנים של ישראל" או "הילדים של ישראל". בחלק מהמקרים, התורה מתייחסת לכל עם ישראל כקבוצה באמצעות ביטוי זה או ביטויים דומים לו, ולפעמים היא מפרידה באופן מפורש בין גברים ונשים. במקרים לא ברורים, כמו "בני ישראל" בפסוק על הקדושה, חז"ל בדרך כלל מגדירים משמעות אחת נכונה. הכללת נשים בביטוי כזה או אחר או אי הכללתן משתנה מפסוק לפסוק, תלוי בהקשר ובמסורת. הלבוש כאן מניח ש"בני" מתייחס רק לגברים, אך אחרים חולקים עליו, מה שמותיר את השאלה פתוחה. מגן אברהם סימן מו, ט

דכל התורה נאמרה בלשון זכר ואפ"ה [נאפילו הכי] אשה בכלל ...

נראה כי במצב שבו חסר רק העשירי, ומשום כך לא מתאפשר לקדש שם שמיים במניין, יש מקום לצרף אדם שבמצב רגיל לא היה יכול להיספר, כגון עבד, כדי להשלים את המניין. שני עבדים זה כבר יותר מדי מבחינה זו, ולכן רבי אליעזר היה צריך לשחרר אחד מהעבדים כדי שייספר למניין כאדם חופשי.

אין מדובר בויתור מלא על הקריטריונים של מי שנספר למניין, ויש לכך מגבלות. ההסתייגות כי "ולית הלכתא ככל הני שמעתא", שההלכה למעשה איננה כדעות הנזכרות, מגבילה אף יותר. מדוע מגדר לא נחשב לגורם שניתן לוותר עליו במקרה של עשירי למניין? סביר להניח שזה מפני שגיל ועבדות הם מצבים משתנים והפיכים, בעוד שמגדר נתפס כקבוע.

בהתבססו על גמרא זו, רבינו תם מתייחס באופן תיאורטי לצירוף קטן כעשירי למניין:²¹

תוספות ר"י סירליאון, ברכות מז ע"ב ד"ה אשר
זאת תשובת רבנו תם... ורבי מוסיף לדבריהם דאפילו מוטל בעריסה, דאכל בי עשרה שריא שכינה, דכי גמירי ונקדשתי לא שנא גדולים ולא שנא קטנים ובלבד שיהי[ו] תשעה גדולים דטפי מחד לא כדאמרין גבי עבד דליכא יקרא דשמיא כולי האי, ועבד נמי איתא בכלל ונקדשתי, דשכינה שריא אכל מחוייבי מצוות ובני ברית... נשלמה התשובה. וגם רבי [ר"י] השיבני אעפ"י שר"ת מ"כ [שרבינו תם מעלת כבודו] התיר לעשות קטן סניף לעשרה ולתפלה בלא חומש בידו, הוא לא היה נוהג כן, ולא עשה מעשה... וגם רבי לא רצה לעשות קטן וס"ת [ספר תורה] סניף לתפלה...

קשה להבין תשובה זו. רבנו תם מגביל את דברי הגמרא למקרים מסוימים ומשאיר מקום לגמישות. עם זאת, לא ברור מדוע או כיצד ספירה של יותר מעבד או קטן אחד יגרעו מ"יקרא דשמיא", כבוד שמיים, כאשר שניהם נכללים במצוות דבר שבקדושה והשכינה יכולה לשרות בהם. לא ברור גם מדוע לא רבנו תם ולא תלמידו הר"י היו מוכנים לפעול על פי פסק זה בהלכה למעשה.

למרבה הצער, רבנו תם אינו מתייחס למגדר בתשובתו, ומותיר אותנו לתהות ולנחש האם הגמישות המדוברת הייתה יכולה לחול גם על נשים. אם המונח "מחוייבי מצוות" יכול להתייחס לקטן שטרם הגיע לגיל מצוות, אשר מחוייב מדין חינוך, או לעבד, הפטור ממצוות שהזמן גרמן, אז ניתן להחיל אותו גם על נשים. "בני ברית" הוא מושג מורכב יותר, מאחר שהוא עשוי להתייחס או לכל בני הברית, כלומר כלל העם היהודי לעומת עובדי אלילים, או רק למי שעבר ברית מילה. אם האחרון הוא הנכון, אזי היתר זה לא תחול על נשים, מה שיכול להסביר מדוע רבנו תם לא הזכיר נשים באופן מפורש.

נמצא בשם רבי שמחה משפיר כי הוא פסק שאישה אכן יכולה להיספר כעשירי למניין או לזימון:

מרדכי מסכת ברכות פרק שלושה שאכלו רמז קעג
מצאתי בשם רבינו שמחה עבד ואשה מצטרפין בין לתפלה בין לברוך אלקינו.

הבית יוסף רואה את פסיקתו של רבנו שמחה כניסיון להרחיב את פסיקת רבנו תם גם לנשים, בהתבסס על כך שנשים ועבדים שניהם פטורים ממצוות עשה שהזמן גרמן. אך בכל זאת הבית יוסף פוסק שלא ניתן להתגמש לגבי גיל או מגדר בנוגע לעשירי למניין, במיוחד לאור זאת שרבנו תם מעולם לא נהג בפועל אף לפי פסיקתו המצומצמת יותר.

בית יוסף אורח חיים סימן נה
וכתוב במרדכי (ברכות סו"ס קעג) בשם רבינו שמחה דעבד ואשה מצטרפין לתפלה ולברכת המזון בעשרה ופשוט הוא שזהו לפירוש ר"ת [רבנו תם] דפסק כרבי יהושע בן לוי בעבד אחד מצטרף וסובר רבינו שמחה דהוא הדין לאשה דבכל דוכתא אשה שוה לעבד וכיון דר"ת [דרבנו תם] בעצמו לא רצה לעשות מעשה מי יקל בדבר וכן נהגו העולם שלא לצרף אשה כלל:

²¹ ניתן למצוא כאן.

שולחן ערוך הרב מציין כי פסיקתו של הבית יוסף בעניין זה נפסקה להלכה, אם כי הוא מכיר במי שבשעת הדחק סופר קטן למניין ואינו מוחה על כך:

שולחן ערוך הרב או"ח נה, ה
...ויש אומרים שאין אשה ועבד או קטן מצטרפים בשום ענין אלא צריך שיהיו כל עשרה זכרים בני חורין גדולים שהביאו ב' שערות...וכן עיקר ואפ"כ [ואף על פי כן] אין למחות באותן שנוהגין להקל בשעת הדחק לצרפו ע"י [על ידי] חומש שבידו או אפילו בלא חומש כיון שיש להם על מי שיסמכו...

שולחן ערוך הרב לא סופר נשים למניין וגם לא אומר שלא יתנגד למצב שבו נשים ייספרו למניין בשעת הדחק.

בפועל, אישה אינה נספרת למניין.

איך אישה יכולה להרגיש חלק מתפילה בציבור אם היא אינה נספרת למניין?
פועל יוצא מכך שנשים אינן נספרות למניין הוא שאישה הרוצה להשתתף בתפילה בציבור, כולל דברים שבקדושה וקריאת התורה, צריכה להתפלל יחד עם גברים. השתתפותם של גברים בתפילה בציבור, לעומת זאת, אינה תלויה בנוכחות נשים. דבר זה יוצר חוסר איזון העלול לגרום למצבים רגישים, כגון מצב שבו לא קיים אזור המותאם לתפילה בעבור נשים המעוניינות להתפלל.

אפילו כאשר ישנה עזרת נשים מזמינה, גברים לפעמים מאחרים לבית הכנסת ומעכבים את הציבור הממתין למניין. במקרים אלה, אישה שעשתה מאמץ להגיע בזמן ניצבת מול העובדה הקשה שנוכחותה אינה נחשבת לצורך המניין. פעמים רבות המצב נהיה מורכב אף יותר בשל אמירות כמו "אנחנו צריכים עוד אדם אחד כדי להתחיל", מה שעלול לגרום לאישה להרגיש בלתי נראית או חסרת משמעות.

בתגובה למורכבות של דינמיקה זו, ובניסיון לגרום לגברים להיות יותר מודעים לכך שנשים יכולות להשתתף בתפילה בציבור, החליטו קהילות מסוימות להמתין עם תחילת התפילה עד שיגיעו עשרה גברים ועשר נשים. עם זאת, נוהג זה עלול להטיל עומס משמעותי על הקהילה ויהיה בלתי מציאותי בקהילות רבות. נראה כי רוב הקהילות המעוניינות בכך אימצו מנהג זה רק בשבתות וחגים, ולא במקרה.

אחת האפשרויות להקל על עניין זה, היכולה להתאים למגוון רחב של קהילות, היא לשים דגש רב יותר על הגעת גברים למניין בזמן, כך שלא יהיה צורך לספור את הגברים הנמצאים במקום ולהתעלם מהנשים שהגיעו. רגישות בתחום זה עשויה לסייע רבות בשיפור אווירת התפילה בעבור נשים.

גם לנשים יש תפקיד בהפיכת התפילה בציבור למזמינה יותר בעבור נשים אחרות. כפי שמציעה אלכסנדרה דוניץ, קהילות יכולות לעשות מאמץ ולהבטיח שלפחות אישה אחת תגיע לכל תפילה, כך שעזרת הנשים תהיה תמיד פתוחה ומזמינה עבור נשים המגיעות, בקביעות או שלא בקביעות:²²

אלכסנדרה דוניץ, "שתי נשים למניין"
חשבתי על כך, שבשעה שגברים הולכים לבית הכנסת, החשש שלהם הוא האם יגיעו התשיעי או העשירי למניין, ובקהילות גדולות זו בעיה המתעוררת לעיתים רחוקות. נשים, לעומת זאת, תוהות לגבי האישה השנייה. במילים אחרות, האם תהיה שם אישה נוספת? ... אולי יש לנו, הנשים, תפקיד ציבורי בבית הכנסת כיום, לפחות זו כלפי זו. כאשר אני מגיעה, אם אישה נוספת תגיע למניין המוקדם בבית הכנסת שלי – בין אם כדי לומר קדיש, או עבור ברית מילה, או כדי לשמוע את קריאת התורה, או כדי למלא את הצורך שלה לעמוד לפני ה' הרחק מהבית או מהמשרד – היא לא תהיה לבד.

²² ניתן למצוא כאן.

גם כאשר חוסר האיזון המגדרי אינו נתון לשינוי, החוויה הנוצרת בעקבות כך יכולה להיות שונה בכל קהילה. ביכולתם של כל חברי הקהילה לעזור לנשים להרגיש רצויות בתפילה בציבור.

העמקה נוספת

הרב אריה פריימר, "[נשים ומניין](#)", 24:4 Tradition, (קיץ 1989), עמ' 54-77. בעברית: אריה פרימר, "מעמד האשה בהלכה נשים ומנין", אור המזרח ל"ד (תשמ"ו), עמ' 69-86.